

Aktualizácia štandardov CPT ohľadom výkonu väzby a trestu

*Výňatok z jedenástej všeobecnej správy,
zverejnenej v roku 2001*

Vzťahy medzi personálom a väzňami

26. Základným kameňom humánneho väzenského systému vždy bude riadne vybraný a odborne pripravený väzenský personál, ktorý dokáže zaujať vo vzťahu k väzňom primeraný postoj a ktorý svoju prácu nevníma ako zamestnanie, lež ako poslanie. Budovanie pozitívnych vzťahov s väzňami by sa malo vnímať ako kľúčová črta tohto poslania.

CPT na svoju ľútosť často zisťuje, že vzťahy medzi personálom a väzňami sú poznačené formálnosťou a odstupom, keď personál vo vzťahu k väzňom zaujíma nadradený postoj, a verbálnu komunikáciu s nimi považuje len za okrajový aspekt svojej práce. Pre tento prístup sú príznačné ďalej uvedené praktiky, s ktorými sa CPT často stretával: čakajúc na to, kým sa im začne venovať väzenský personál alebo kým okolo nich prejdú návštevníci, väzni musia byť otočení tvárou k stene; pri pohybe v rámci zariadenia musia mať väzni sklonené hlavy a ruky zložené za chrbtom; dozorný personál nosí obušky viditeľným a dokonca provokatívnym spôsobom. Takéto praktiky sú z bezpečnostného hľadiska zbytočné a nijako nepodporujú pozitívne vzťahy medzi personálom a väzňami.

Skutočný profesionalizmus väzenského personálu sa prejavuje v tom, že je schopný jednať s väzňami slušným a ľudským spôsobom, a zároveň venovať pozornosť otázkam bezpečnosti a poriadku. v tejto súvislosti by malo vedenie väznice podporovať pracovníkov v tom, aby voči väzňom prejavovali potrebnú mieru dôvery a očakávali od nich, že sú ochotní riadne sa správať. Budovanie konštruktívnych a pozitívnych vzťahov medzi väzenským personálom a väzňami nielen zníži riziko zlého zaobchádzania, ale posilní aj kontrolu a bezpečnosť. Na druhej strane zvýši aj spokojnosť väzenského personálu s jeho prácou.

Vytváranie pozitívnych vzťahov medzi personálom a väzňami závisí do značnej miery aj od zabezpečenia dostatočného počtu príslušníkov v priestoroch na zadržiavanie a na rôzne aktivity väzňov. Delegácie CPT sa často stretávajú s tým, že tomu tak nie je. Celkovo nízky stav personálu a/alebo špecifické systémy dozoru, ktoré redukujú možnosti priameho kontaktu s väzňami, celkom určite zabrahujú rozvoju pozitívnych vzťahov; pre personál aj väzňov tak všeobecne vzniká prostredie poznačené neistotou.

Treba tiež poznamenať, že v podmienkach príliš nízkeho stavu personálu sa môže bezpečnosť základného stupňa a dodržiavanie režimu v zariadení dosiahnuť len za cenu veľkého počtu nadčasových hodín. Takáto situácia môže ľahko vyústiť do vysokej miery stresu u dozorcov a do ich predčasného „vyhorenia“ („burnout“) a potenciálne by mohla vyostriť napätie, ktoré nevyhnutne existuje v každom väzenskom prostredí.

Násilie medzi väzňami

27. Súčasťou starostlivosti o zverené osoby, ktorú je dozorný personál povinný zabezpečiť, je aj zodpovednosť za ich ochranu pred ostatnými väzňami, ktorí by im chceli ublížiť. Násilné incidenty medzi väzňami sa bežne vyskytujú vo všetkých väzenských systémoch a zahŕňajú širokú škálu prejavov – od nenápadných foriem obťažovania až po otvorené zastrašovanie a ťažké fyzické útoky.

Aby bolo možné riešiť fenomén násilia medzi väzňami, musí sa zabezpečiť také postavenie väzenského personálu – vrátane početného stavu pracovníkov – ktoré mu umožní primeraným spôsobom vykonávať jeho oprávnenia a plniť si úlohy v oblasti dozoru. Väzenský personál musí vedieť rozpoznať potenciálny problém a musí byť odhodlaný aj riadne vycvičený na prípadný zásah. v tomto kontexte je rozhodujúcim faktorom existencia pozitívnych vzťahov medzi personálom a väzňami, založených na koncepte väzenskej bezpečnosti a starostlivosti; do veľkej miery to závisí od toho, či má personál primerané schopnosti v oblasti medziludskej komunikácie. Vedenie ústavu musí byť pritom plne pripravené podporiť svojich pracovníkov pri vykonávaní ich oprávnení. Osobitné bezpečnostné opatrenia, ktorými sa reaguje na špecifické okolnosti danej situácie (vrátane dôkladných prehliadok), môžu byť niekedy skutočne nevyhnutné; tieto opatrenia sú však vždy len doplnkom základných imperatívov, o ktorých sa hovorí vyššie. Väzenský systém musí navyše riešiť aj otázku vhodného zaraďovania a rozmiestňovania väzňov.

Zvlášť vysoké riziko útokov zo strany ostatných väzňov hrozí väzňom, ktorí sú obvinení zo sexuálnych trestných činov alebo sú odsúdení za takéto činy. Zabrániť takýmto pokusom je vždy veľmi ťažké. Riešením, ktoré sa často používa, je oddeliť týchto väzňov od zvyšku väzenskej populácie. Títo väzni však môžu za svoju – relatívnu – bezpečnosť platiť vysokú cenu v podobe podstatne obmedzenejších programov aktivít v porovnaní s aktivitami ponúkanými v rámci normálneho väzenského režimu. Ďalej sa používa aj rozmiestnenie väzňov obvinených zo sexuálnych trestných činov alebo odsúdených za takéto činy v rámci daného ústavu. Tento prístup môže byť úspešný len vtedy, keď sa zaručí prostredie potrebné na riadnu integráciu týchto väzňov do bežných väzenských blokov; najmä väzenský personál musí byť pevne odhodlaný pevne zakročiť v prípade akýchkoľvek náznakov nepriateľstva alebo prenasledovania. Tretí prístup môže spočívať v premiestnení väzňov do iného zariadenia, ktoré sprevádzajú opatrenia zamerané na utajenie povahy ich trestného činu. Každá z týchto politík má svoje výhody aj nevýhody a CPT nechce presadzovať jeden prístup proti druhému. Rozhodnutie o tom, ktorá politika sa má uplatňovať, skutočne závisí najmä od konkrétnych okolností každého prípadu.

Preplnenosť väzníc

28. Fenomén preplnenosti väzníc je aj naďalej pliagaou väzenských systémov v celej Európe a vážne podkopáva snahy o zlepšenie podmienok zadržiavania. Na negatívne účinky preplnenosti väzníc sa poukazovalo už aj v predchádzajúcich všeobecných správach.¹ Vzhľadom na to, že operačné pole CPT sa rozšírilo na celý európsky kontinent, výbor konštatuje obrovský počet trestov odňatia slobody a s tým súvisiacu veľkú preplnenosť väzníc. Skutočnosť, že štát posielal za mreže taký veľký počet svojich občanov, nemožno presvedčivo vysvetliť len vysokou zločinnosťou; zodpovednosť treba sčasti pripísať aj celkovému postoju orgánov na uplatňovanie práva a súdov.

Za týchto okolností nie je riešením neprestajný nárast financií vynakladaných na väzenský systém. Mala by sa skôr prehodnotiť existujúca legislatíva a prax týkajúca sa nariadovania väzby v prípravnom konaní a výkonu trestu, ako aj celá škála možných trestov, ktoré sa nespájajú s odňatím slobody. Presne tento prístup presadzuje odporúčanie č. R (99) 22 Výboru ministrov o preplnenosti väzníc a náraste väzenskej populácie. CPT pevne verí, že členské štáty budú skutočne uplatňovať zásady definované v tomto dôležitom dokumente; Rada Európy by mala úzko monitorovať plnenie tohto odporúčania.

¹ Druhá všeobecná správa – CPT/Inf (92) 3, odsek 4, a siedma všeobecná správa – CPT/Inf (97) 10, odseky 12 až 15.

Veľkokapacitné spoločné priestory

29. V mnohých krajinách, ktoré CPT navštívil – najmä v strednej a východnej Európe – sa väzni často umiestňujú do veľkokapacitných spoločných priestorov, v ktorých sa odohrávajú všetky alebo takmer všetky činnosti väzňov v ich každodennom živote, t. j. v ktorých sa nachádzajú priestory na spanie, dennú činnosť a sanitárne zariadenia. CPT má výhrady k samotnému princípu takýchto spôsobov umiestňovania v zatvorených väzniciach a tieto výhrady sú ešte dôraznejšie, ak väzni v nich žijú v mimoriadne stiesnených a nehygienických podmienkach, ako sa to často stáva. Je nesporné, že v určitých krajinách sa vzhľadom na rôzne faktory – vrátane faktorov kultúrnej povahy – uprednostňuje umiestňovanie viacerých väzňov do jednej cely namiesto individuálnych cel. Neexistuje však nič, čo by hovorilo v prospech – a veľa toho hovorí v neprospech – riešení, kde v jednej spoločnej miestnosti žijú a spávajú desiatky väzňov.

Veľkokapacitné miestnosti nevyhnutne znamenajú, že väzni majú vo svojom každodennom živote nedostatok súkromia. Navyše v nich existuje aj zvýšené riziko zastrašovania a násilia. Tento typ umiestnenia väzňov môže potenciálne podporovať rozvoj kriminálnych subkultúr a uľahčiť zločineckým organizáciám udržať si svoju súdržnosť. Zároveň môže mimoriadne sťažiť, ba priam znemožniť riadnu kontrolu zo strany personálu; napr. v prípade väzenských nepokojov sa len ťažko možno vyhnúť zásahom zvonka spojeným s použitím značnej sily. Pri tomto druhu umiestnenia je úloha vhodným spôsobom rozdeliť jednotlivých väzňov na základe hodnotenia ich rizikovosti a potrieb takmer nespĺniteľná. Všetky tieto problémy sa ešte vyostria v prípade, že počet ubytovaných presiahne únosnú kapacitu priestorov; nadmerné zaťaženie hygienických zariadení ako sú umývadlá alebo WC a nedostatočné vetranie má v takejto situácii vzhľadom na priveľký počet osôb často za následok vznik nepriaznivých podmienok.

CPT však musí zdôrazniť, že prechod od veľkokapacitných priestorov k menším jednotkám musia sprevádzať opatrenia umožňujúce väzňom stráviť primeranú časť svojho dňa vykonávaním zmysluplných aktivít rôznej povahy mimo ubytovacej jednotky.

Prístup k dennému svetlu a čerstvému vzduchu

30. CPT sa často stretáva s časťami vybavenia, ako sú kovové okenice, žalúzie alebo platne upevnené na okná cel, ktoré väzňov oberajú o prístup k prirodzenému osvetleniu a znemožňujú prúdenie čerstvého vzduchu do ubytovacieho priestoru. Bežne sa vyskytujú najmä v zariadeniach na výkon väzby v prípravnom konaní. CPT plne akceptuje, že v prípade niektorých väzňov sú namieste osobitné bezpečnostné opatrenia s cieľom predísť riziku kolúzie a/alebo kriminálnych aktivít. Používanie opatrení tohto druhu by však malo byť skôr výnimkou než pravidlom. Znamená to, že príslušné orgány musia posúdiť prípad každého väzňa jednotlivo a rozhodnúť, či sú v danom prípade osobitné bezpečnostné opatrenia skutočne potrebné. Navyše, tieto opatrenia by ani v prípade, že sú potrebné, nemali mať za následok znemožnenie prístupu väzňov k prirodzenému osvetleniu a čerstvému vzduchu. Sú to základné prvky života, na ktoré má každý väzeň nárok; navyše ich neprítomnosť vytvára priaznivé podmienky na šírenie chorôb, najmä tuberkulózy.

CPT uznáva, že zabezpečenie slušných životných podmienok v nápravno- výchovných zariadeniach môže byť finančne veľmi náročné a že v mnohých krajinách bráni ich zlepšeniu nedostatok finančných prostriedkov. Odmontovanie prvkov blokujúcich okná na väzenských celách (a v prípade potreby namontovanie alternatívnych bezpečnostných prvkov vhodnej konštrukcie) by však zrejme nevyžadovalo veľké investície, pričom by prinieslo veľký prospech všetkým zainteresovaným stranám.

Prenosné choroby

31. Šírenie prenosných chorôb, najmä tuberkulózy, hepatitídy a HIV/AIDS, sa v mnohých európskych krajinách stalo veľkým problémom verejného zdravia. Tieto choroby síce hrozia všetkým obyvateľom, ale dramaticky vyhrotený problém predstavujú práve v niektorých väzenských systémoch. v tejto súvislosti musel CPT pri viacerých príležitostiach vyjadriť vážne obavy z neadekvátnosti opatrení prijatých na riešenie tohto problému. Šírenie týchto chorôb môžu navyše ešte väčšmi podporiť materiálne podmienky, v akých sa často nachádzajú zadržované osoby.

CPT si uvedomuje, že v čase hospodárskych problémov – aké sa dnes vyskytujú v mnohých krajinách navštívených CPT – treba robiť kompromisy, a to aj v penitenciárnych zariadeniach. Avšak aj napriek ťažkostiam, ktoré sa môžu vždy vyskytnúť, samotný akt zbavenia slobody vždy prináša aj povinnosť zabezpečiť starostlivosť prostredníctvom efektívnych metód prevencie, skríningu a liečby. Splnenie tejto povinnosti verejných orgánov je ešte dôležitejšie vtedy, keď ide o starostlivosť, ktorú si vyžaduje liečba v prípade život ohrozujúcich onemocnení.

Používanie najnovších skrínigových metód, pravidelný prísun liekov a s tým súvisiacich materiálov, dostatok personálu zabezpečujúceho, aby väzni užívali predpísané lieky v správnych dávkach a v správnych intervaloch, a zabezpečenie špeciálnej diéty v relevantných prípadoch, to sú základné prvky efektívnej stratégie boja proti uvedeným chorobám a poskytovania primeranej starostlivosti väzňom, ktorí ju potrebujú. Materiálne podmienky umiestnenia väzňov trpiacich prenosnými chorobami musia byť pritom také, aby podporovali zlepšenie ich zdravotného stavu; okrem prirodzeného osvetlenia a dobrého vetrania v nich musia byť uspokojivé hygienické podmienky a nesmú byť preplnené.

Títo väzni by pritom nemali byť oddelení od zvyšku väzenskej populácie, pokiaľ to nie je z lekárskeho alebo iných dôvodov absolútne nevyhnutné. v tejto súvislosti by CPT chcel najmä zdôrazniť, že neexistuje žiadne lekárske zdôvodnenie oddelenia väzňov výlučne z dôvodu, že sú HIV pozitívni.

S cieľom rozptýliť mylné predstavy o týchto otázkach je povinnosťou národných orgánov zabezpečiť komplexný vzdelávací program o prenosných chorobách tak pre väzňov ako aj pre väzenský personál. Tento program by sa mal zameriavať na spôsoby prenosu chorôb a na metódy ochrany, ako aj na uplatňovanie adekvátnych preventívnych opatrení. Mali by sa zdôrazniť najmä riziká infekcie HIV alebo hepatitídy B/C sexuálnym stykom alebo vnútrožilovým užívaním drog a mala by sa vysvetliť úloha telesných tekutín pri prenášaní vírusu HIV a hepatitídy.

Treba tiež zdôrazniť potrebu poskytovať relevantné informácie a poradenstvo pred skrínigovým testom a v prípade pozitívneho výsledku aj potom. Zásadne platí aj to, že informácie týkajúce sa pacientov by mali byť chránené lekárske tajomstvom. Všetky zákroky v tejto oblasti by sa mali zásadne robiť len na základe informovaného súhlasu dotknutých osôb.

Na zabezpečenie efektívnej kontroly uvedených chorôb by pritom všetky ministerstvá a agentúry pôsobiace v tejto oblasti mali zabezpečiť čo najužšiu koordináciu svojho úsilia. v tejto súvislosti by CPT chcel zdôrazniť, že treba zaručiť pokračovanie v liečbe aj po prepustení na slobodu.²

² Pozri aj „Zdravotná starostlivosť vo väzniciach“, časť „Prenosné choroby“.

Oddelenia s najprísnejším režimom

32. V každej krajine existuje istý počet väzňov, o ktorých sa predpokladá, že predstavujú mimoriadne vysoké bezpečnostné riziko a preto sa pri nich musia zabezpečiť osobitné podmienky väznenia. Predpoklad vysokého bezpečnostného rizika týchto väzňov môže súvisieť s povahou trestných činov, ktorých sa dopustili, spôsobu, akým reagujú na obmedzenia života vo väzení, alebo s ich psychologickým/psychiatrickým profilom. Táto skupina väzňov predstavuje len veľmi malé percento celkovej väzenskej populácie (alebo by tak prinajmenšom malo byť, pokiaľ systém zaraďovania funguje uspokojivo). Ide však o skupinu, ktorá je pre CPT mimoriadne zaujímavá, pretože nutnosť prijímať výnimočné opatrenia vo vzťahu k týmto väzňom znamená zvýšené riziko neľudského zaobchádzania.

Väzni, ktorí predstavujú osobitne vysoké bezpečnostné riziko, by mali mať v rámci svojich oddelení pomerne uvoľnený režim ako kompenzáciu za ich prísny väzenský režim. Mali by mať najmä možnosť stretávať sa so spoluväzňami v rámci oddelenia a mať primeranú možnosť rozhodovať sa o svojich aktivitách. Osobitné úsilie by sa malo venovať budovaniu dobrého ovzdušia vnútri oddelení s najprísnejším režimom. Cieľom by malo byť vytváranie pozitívnych vzťahov medzi personálom a väzňami. Je to nielen v záujme humánneho zaobchádzania s väzňami na tomto oddelení, ale aj v záujme udržania účinnej kontroly a bezpečnosti personálu.

Ponuka uspokojivého programu aktivít je v oddelení s najprísnejším režimom rovnako dôležitá – ba ešte dôležitejšia – ako na normálnom oddelení. Môže významne vyvážiť nepriaznivé účinky života v uzavretom ovzduší takéhoto oddelenia na osobnosť väzňa. Ponúkané aktivity by mali byť čo najpestrejšie (vzdelávanie, šport, zamestnanie atď.). Je jasné, že najmä pokiaľ ide o pracovnú činnosť, požiadavky na bezpečnosť môžu vylúčiť mnohé typy zamestnania, ktoré existujú v bežných väzenských zariadeniach. Nemalo by to však znamenať, že väzňom sa ponúka len práca monotónnej povahy.

Zásadne platí, že väzni by mali byť zaradení do osobitného bezpečnostného režimu len dotedy, kým si to vyžaduje ich rizikovosť. Znamená to, že rozhodnutia o ich zaradení treba pravidelne prehodnocovať. Takéto prehodnocovanie by malo vždy vychádzať z priebežného hodnotenia jednotlivých väzňov zo strany dozorného personálu, ktorý prešiel príslušnou odbornou prípravou na takéto hodnotenie. Väzni by mali byť navyše plne informovaní o dôvodoch na ich zaradenie a v prípade potreby na jeho predĺženie; okrem iného sa tak vytvorí možnosť účinne využiť opravné prostriedky proti tomuto opatreniu.

Väzni odsúdení na doživotie a na dlhodobé tresty

33. V mnohých európskych krajinách sa zvyšuje počet väzňov odsúdených na doživotie a na dlhodobé tresty. Pri niektorých návštevách CPT konštatoval, že situácia týchto väzňov nie je ani zďaleka uspokojivá, pokiaľ ide o ich materiálne podmienky, aktivity a možnosti ľudského kontaktu. Mnohým z nich bolí uložené osobitné obmedzenia, potenciálne prehlbujúce negatívne účinky dlhodobého uväznenia; príkladom takýchto obmedzení je permanentné oddelenie od zvyšku väzenskej populácie, nasadzovanie pút pri každom vyvedení väzňa z cely, zákaz komunikácie s ostatnými väzňami a obmedzené právo na návštevy. CPT nevidí žiaden dôvod na to, aby sa na všetkých väzňov, ktorým bol uložený istý konkrétny typ trestu, vzťahovali rovnaké obmedzenia bez rozdielu a bez individuálneho posúdenia rizika, ktoré sa s nimi môže (alebo nemusí) spájať.

Dlhodobé väznenie môže mať na väzňov celý rad desocializačných účinkov. Okrem inštitucionalizácie môžu dlhodobo uväznené osoby trpieť celou škálou psychologických problémov (vrátane strany sebaúcty a zhoršenia sociálnych schopností) a tendenciou k čoraz väčšej odtrhnutosti od spoločnosti, do ktorej sa prakticky všetci raz vrátia. Podľa názoru CPT by sa režimy

určené pre väzňov odsúdených na dlhodobé tresty mali snažiť pozitívnym a aktívnym spôsobom vykompenzovať tieto účinky.

Títo väzni by mali mať prístup k širokej škále zmysluplných aktivít rôznej povahy (pracovná aktivita, podľa možnosti s prvkami odbornej prípravy; vzdelávanie; šport; rekreačné aktivity/združovanie). Navyše by mali mať do istej miery možnosť vybrať si spôsob trávenia času, čím sa podporuje ich zmysel pre samostatnosť a osobnú zodpovednosť. Mali by sa robiť aj ďalšie kroky s cieľom zmysluplne stráviť dobu výkonu trestu; dôležitými prvkami sú najmä individualizované programy a primeraná psychosociálna podpora, ktoré týmto väzňom pomáhajú vyrovnáť sa s uväznením a pripraviť sa na prepustenie, keď naň nastane čas. Negatívne účinky inštitucionalizácie na väzňov s dlhodobými trestami budú menej výrazné a títo väzni budú lepšie pripravení na prepustenie, keď budú schopní udržiavať efektívne kontakty s vonkajším svetom.